

ЛОКАЛІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ У ЮНАКІВ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

У статті розглядаються результати теоретико-емпіричного дослідження локус-контролю у співвідношенні зі стилем сімейного виховання як однією з детермінант

Ключові слова: локус контролю, інтернальний, екстернальний, стиль сімейного виховання.

Сучасні психологи (С.Ф. Бажин, Є.А. Голинкіна, О.М. Еткінд, І.М. Кондаков, К. Муздибаєв, Г.С. Обманова, С.Р. Пантілєєв, А.О. Реан, В.В. Столін та ін.), спираючись на концепцію Дж. Роттера, розглядають локус контролю як важливу інтегральну характеристику особистості, показник взаємозв'язку ставлення до себе та ставлення до навколишнього світу. Прийнято розрізняти два типи локусу контролю: інтернальний та екстернальний. Причому про інтернальний локус контролю йдеться тоді, коли людина в основному бере відповідальність за події, що відбуваються в її житті, на себе, пояснюючи їх власною поведінкою, характером, здібностями. Про екстернальний локус контролю говорять, якщо людина схильна приписувати відповідальність за все зовнішнім факторам: іншим людям, долі або випадковості, середовищу [4]. Певний тип локусу контролю є складовим елементом відповідальності [2], одним з найважливіших показників соціальної зрілості особистості, передумовою її успішності.

Існують дослідження, в яких показаний вплив умов соціалізації, зокрема стилю сімейного виховання, на становлення локусу контролю (С.В.Биков, Д.О. Леонтєв, О.Р.Калітєвська, А.О.Реан та ін.). Проте специфіка локусу контролю у співвідношенні з паттернами сімейного виховання взагалі, та на завершальному етапі первинної соціалізації – в юнацькому віці, зокрема, вивчена недостатньо. Водночас авторами (Л.Й. Вассерман, І.О. Горькова, І.С. Кон, Л.О. Першина, А.О. Реан, О.Є. Роміцина та ін.) відмічається суттєва роль сімейного контексту, стилю сімейного виховання, у формуванні особистості юнака.

Тому дослідження особливостей локалізації контролю в юнаків як представників сімей з різними стилями виховання є актуальним та значущим.

У статті представлені результати емпіричного вивчення локалізації контролю у юнаків у співвідношенні з різними стилями виховання.

До вибіркової сукупності увійшли студенти Одеського державного університету внутрішніх справ у віці від 18 до 21 року (50 осіб). Діагностичні процедури та первинна обробка даних були здійснені слухачем факультету післядипломної освіти "Психологія" Ю.О.Асєєвою під час виконання випускної роботи під нашим керівництвом.

Психодіагностичний комплекс склали наступні методики: а) тест-опитувальник "Рівень суб'єктивного контролю" (УСК), розроблений С.Ф.Бажиним, Є.А. Голинкіною, О.М. Еткіндом на основі концепції локусу контролю Дж. Роттера [4]; б) опитувальник "Батьків оцінюють діти" (РОД) (модифікація опитувальника "Аналіз сімейного виховання" (АСВ) Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса, виконана І.О. Фурмановим і А.А. Алад'їним) [3].

Методика "Рівень суб'єктивного контролю" (УСК) призначена для вивчення показників локалізації контролю і включає наступні субшкали: шкалу загальної інтернальності (Ію), шкалу інтернальності в області досягнень (Ід), шкалу інтернальності в області невдач (Ін), шкалу інтернальності в сімейних стосунках (Іс), шкалу інтернальності в області виробничих відносин (Іп), шкалу інтернальності в області міжособистісних відносин (Ім), шкалу інтернальності відносно здоров'я і хвороби (Із).

Результати діагностики за даними шкалами дають можливість побудувати багатовимірний профіль, оскільки, незважаючи на те, що локус контролю є інтегральною та достатньо загальною особистісною характеристикою, виділення у концептуальному плані різних областей проявлення локусу контролю, а в методичному – різних субшкал, вважається доцільним [1, 4].

Для ознайомлення зі стилем сімейного виховання було обрано методику "Батьків оцінюють діти" (РОД) (модифікація опитувальника "Аналіз сімейного виховання" (АСВ), Е.Г.Ейдемільера, В.В.Юстицькіса, виконана І.О.Фурановим і А.А.Алад'їним). Дана методика дозволяє виявити стиль сімейного виховання у "віддзеркаленому" вигляді, що є особливо цінним для нас, оскільки встановлено, що саме "віддзеркалене" батьківське ставлення впливає на формування особистості.

Методика діагностує порушення сімейного виховання та їх причини за наступними шкалами: гіперпротекція (Г+), гіпопротекція (Г-), поблажливність (У+), ігнорування потреб дитини (У-), надмірність вимог-обов'язків (Т+), недостатність вимог-обов'язків дитини (Т-), надмірність вимог-заборон (З+), недостатність вимог-заборон дитини (З), надмірність санкцій (С+), мінімальність санкцій (С-), нестійкість стилю виховання (Н), розширення сфери батьківських почуттів (РРЧ), перевага дитячих якостей (ПДК), виховна невпевненість батьків (ВН), фобія втрати дитини (ФУ), нерозвиненість батьківських почуттів (НРЧ), проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНК), винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (ВК).

За умовами досягнення порогових значень за певними шкалами може бути діагностований один з наступних стилів негармонійного виховання:

1) *Поблажлива гіперпротекція.* Дитина знаходиться в центрі уваги сім'ї, яка прагне до максимального задоволення її потреб.

2) *Домінуюча гіперпротекція.* Дитина також в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, проте, в той же час, позбавляють її самостійності, ставлячи численні обмеження і заборони.

3) *Підвищена моральна відповідальність.* Цей тип виховання характеризується поєднанням високих вимог до дитини із зниженою увагою до її потреб.

4) *Емоційне відторгнення.* В основі емоційного відторгнення лежить усвідомлюване або, частіше,

неусвідомлюване ототожнення батьками дитини з будь-якими негативними моментами у власному житті. Дитина в цій ситуації може відчувати себе перешкодою в житті батьків, які встановлюють у відносинах з нею велику дистанцію.

5) *Жорстоке поводження з дітьми.* Тут на перший план виходить емоційне відторгнення, що виявляється покараннями у формі биття і катувань, позбавленням задоволень, незадоволенням їх потреб.

6) *Гіпопротекція.* Дитина надана самої собі, батьки не цікавляться нею і не контролюють її.

Перш за все, для пошуку взаємозв'язків між показниками локусу контролю та стилів сімейного виховання нами був проведений кореляційний аналіз. Процедура обробки даних проводилась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.00 for Windows.

Між показниками локусу контролю та показниками стилю сімейного виховання виявлені значущі від'ємні та додатні зв'язки.

Показник *надмірність вимог - обов'язків* (Т+) від'ємно значуще пов'язаний з показником *інтернальність в області досягнень* (Ид) ($p < 0,05$) та додатне значуще з показником *інтернальність по відношенню до здоров'я і хвороби* (Из) ($p < 0,05$). Тісний зворотній зв'язок спостерігається між показниками *недостатність вимог-обов'язків* (Т-) та *інтернальність в області невдач* ($p < 0,01$). Показник *надмірна кількість заборон* (З+) додатне значуще пов'язаний з показником *інтернальність відносно здоров'я і хвороби* (Из) ($p < 0,05$) та від'ємно значуще з показником *інтернальність в сімейних відносинах* (Ис) ($p < 0,05$). Показники *надмірність санкцій* (С+) та *перевага дитячих якостей* (ПДК) також від'ємно значуще корелюють з показником *інтернальність в сімейних відносинах* (Ис) ($p < 0,05$). Прямий тісний взаємозв'язок існує між показником *фобія втрати дитини* (ФУ) та показником *інтернальність відносно здоров'я і хвороби* (Из) ($p < 0,01$). Показник *нерозвиненість батьківських почуттів* (НРЧ) та показник *інтернальність в області невдач* (Ин) демонструють тісний зворотній взаємозв'язок ($p < 0,01$).

Одержані взаємозв'язки свідчать про взаємовплив означених характеристик.

На наступному етапі був проведений якісний аналіз отриманих даних.

Перш за все були виявлені групи осіб - представників сімей з різними негармонійними стилями виховання. Всього чотири групи, а саме: 1) група осіб із сімей зі стилем виховання "поблажлива гіперпротекція" (ПГ); 2) група осіб із сімей зі стилем виховання "домінуюча гіперпротекція" (ДГ); 3) група осіб із сімей зі стилем виховання "гіпопротекція/гіпоопіка" (Г); 4) група осіб із сімей зі стилем виховання "підвищена моральна відповідальність" (ПМО).

Далі, за допомогою методу "профілів" були вивчені особливості локалізації контролю у юнаків із сімей з різними типами негармонійного виховання. Профілі локалізації контролю у юнаків із сімей з різними стилями виховання представлені на рис. 1.

На вісі ОХ розташовані показники усіх семи субшкал локусу контролю, на вісі ОУ - їх значення, виражені в стенах. Середня лінія ряду проходить через 5 стен. Значення, що лежать у площині вище середньої лінії ряду, характеризують тенденцію до інтернальності локусу контролю. Значення показників нижче середньої лінії ряду свідчать про тенденцію до екстернального локусу контролю. Значення кожної крапки на графіку являє собою середню арифметичну відповідних показників.

Аналіз отриманих профілів показав, що кожна група осіб – представників сімей з різними стилями сімейного виховання характеризується особливостями локалізації контролю, яка проявляється як в специфічному поєднанні параметрів, так і в рівнях, котрих досягають показники. Це відбивається, перш за все, в особливостях конфігурації кожного профілю і його розташуванні щодо середньої лінії ряду, що наголошується візуально, а також в наявності статистичне значимих відмінностей (за t-критерієм Ст'юдента) між однойменними показниками профілів.

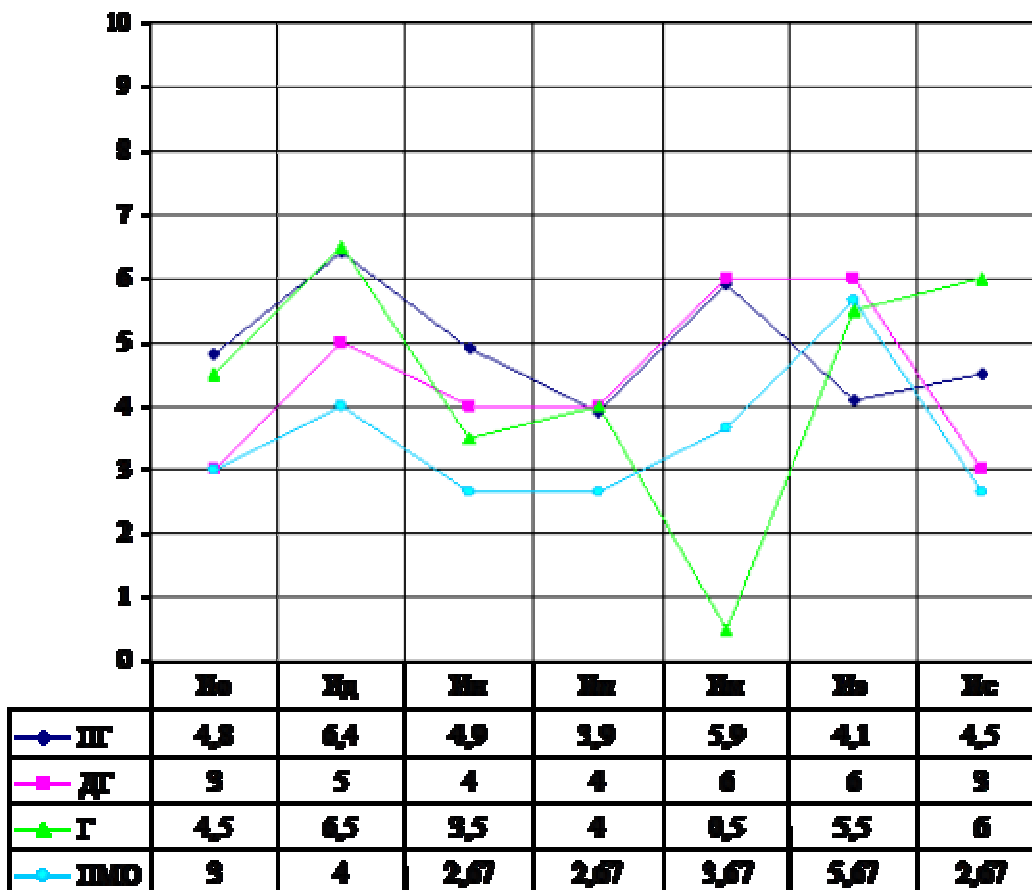

Рис. Профілі локалізації контролю у юнаків із сімей з різними стилями виховання

Примітка: 1) ПГ – поблажлива гіперпротекція; ДГ – домінуюча гіперпротекція; Г – гіпопротекція/гіпоопіка; ПМО – підвищена моральна відповідальність; 2) Ио – шкала загальної інтернальності; Ид – шкала інтернальності в області досягнень; Ин – шкала інтернальності в області невдач; Ип – шкала інтернальності в області виробничих відносин; Им – шкала інтернальності в області міжособистісних відносин; Из – шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби; Ис – шкала інтернальності в сімейних стосунках.

Комп'ютерна обробка даних відбувалась за допомогою статистичного пакету SPSS 17.00 for Windows. Профілі локалізації контролю в юнаків порівнювались попарно. Висновки про наявність відмінностей між двома порівнюваними групами робився тільки в тому випадку, якщо статистична вірогідність відмінностей (Sig.) була не менше 0,05.

Попарне порівняння і якісний аналіз кожного профілю, інтерпретації авторів опитувальників, а також зіставлення отриманих даних з літературними джерелами [1, 2, 3, 4 та ін.] дозволили описати специфіку локалізації контролю у юнаків - представників сімей з різними стилями виховання.

1. Специфіка локалізації контролю юнаків із сімей зі стилем виховання "поблажлива гіперпротекція" (ПГ).

У представників даної групи профіль локалізації контролю тяжіє до області екстернальності, що свідчить про те, що юнаки із сімей з негармонійним типом сімейного виховання – "поблажлива гіперпротекція" (ПГ) – відрізняються переважанням екстернального локусу контролю в різних сферах діяльності. Це пояснюється тим, що дитина (юнак) завжди знаходиться в центрі уваги сім'ї, яка прагне до максимального і некритичного задоволення її потреб, чим і сприяє формуванню екстернального типу локалізації контролю як інтегральної характеристики. При цьому цікаво, що в області досягнень виявляється інтернальність, тобто, така людина схильна приписувати свої успіхи та досягнення власній персоні. Цей факт може бути цілком логічно пояснений загальнолюдським законом атрибуції на користь власного "Я": поясненням успіхів внутрішніми диспозиційними факторами та покладанням провини за невдачі на зовнішні ситуаційні фактори. В області міжособистісних стосунків у юнаків цієї групи також відмічається інтернальність, що свідчить про те, що вони вбачають себе спроможними контролювати свої неформальні взаємини з іншими людьми, викликати до себе симпатію.

2. Специфіка локалізації контролю юнаків із сімей зі стилем виховання "домінуюча гіперпротекція" (ДГ).

Профіль локалізації контролю групи осіб - представників сімей зі стилем "домінуюча гіперпротекція" (ДГ) має зигзагоподібний характер, що свідчить про неоднорідність прояву локалізації контролю. Виділяються два піки інтернальності: пік інтернальності в області міжособистісних відносин та інтернальності відносно здоров'я і хвороби й два піки екстернальності – загальної екстернальності та екстернальності в сімейних стосунках. Таким чином, в умовах "домінуючої гіперпротекції", коли батьки ставлять дитину в центр уваги, віддають їй багато сил і приділяють багато часу, позбавляючи її самостійності та ставлячи численні обмеження та заборони, формується нерівна локалізація

контролю з тенденцією до загальної екстернальності, тобто низького рівня суб'єктивного контролю. Такі люди не бачать зв'язку між власними діями та значущими для них подіями власного життя, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток. Вони упевнені, що більшість подій є результатом випадку або дій інших людей. Це люди з підвищеною тривожністю, занепокоєністю. Їх відрізняє конформність, зменшена терпимість до інших, підвищена агресивність, менша популярність порівняно з інтерналами. Отримані в нашому дослідженні дані узгоджуються з літературними відомостями про вплив надмірних обмежень та суворості з боку батьків на формування екстернального типу локусу контролю [1].

3. Специфіка локалізації контролю юнаків з сімей зі стилем виховання *"гіпопротекція" (Г)*.

Профіль локалізації контролю групи юнаків - представників сімей зі стилем негармонійним виховання *"гіпопротекція" (Г)* також характеризується неоднорідністю. Профіль має найбільш виражений зигзагоподібний характер, відбиваючи максимальні значення за шкалами інтернальності в області досягнень і сімейних стосунків та мінімальні - за шкалою інтернальності в області міжособистісних відносин.

Оскільки для *"гіпопротекції"* характерним є те, що дитина надана сама собі, батьки не цікавляться нею і не контролюють її, можливо в результаті дії механізму ролевої взаємодоповнюваності як одного із механізмів соціалізації в юнацькому віці (І.С.Кон), діти (юнаки) беруть на себе відповідальність за події в сімейному житті та за власне здоров'я. Слід відмітити також, що представники цієї групи являються інтерналами в області досягнень та екстерналами в області невдач, що цілком відповідає відомій у психології моделі поведінки: "за успіхи відповідальний Я, за невдачі – випадок, обставини, інші люди".

Показово, що у сфері міжособистісних стосунків представники цієї групи демонструють найвищу екстернальність у нашій вибірці, тобто вони не вважають себе здібними формувати своє коло спілкування та схильні ставити свої взаємини в залежність від дій своїх партнерів. Саме такі особливості локусу контролю відмічають дослідники у осіб з делинквентною поведінкою. До цього відомо, що більшість делинквентів відчували в дитячому та підлітковому віці емоційну депривацію та вплив несприятливого психологічного клімату сім'ї [4], що є характерним й для такого негармонійного стилю виховання як гіпопротекція.

4. Специфіка локалізації контролю юнаків із сімей зі стилем виховання *"підвищена моральна відповідальність" (ПМО)*.

Профіль локалізації контролю юнаків - представників сімей з негармонійним стилем виховання *"підвищена моральна відповідальність"* розташований нижче середньої лінії ряду і лише за шкалою інтернальності відносно здоров'я і хвороби знаходиться дещо вище середньої лінії ряду. Загальний характер даного профілю говорить про майже рівномірне формування екстернального локусу контролю. Мабуть, це пов'язано з тим, що під час виховання у сім'ї високі вимоги поєднуються зі зниженою увагою до реальних потреб дитини, і як захисний механізм психіки, формується екстернальність. Тобто, щоб відповідати високим вимогам батьків, дитина вимушена захищати себе: "Це не я нездатний виконати ваші вимоги, а обставини мені заважають". І лише в області здоров'я спостерігається наявність інтернальності, що можливо пояснити лише тим, що при даному стилі сімейного виховання зневажання реальних потреб дитини веде до формування відповідальності за своє здоров'я.

Таким чином, у результаті нашого дослідження виявлено специфіку локалізації контролю, що властива юнакам, які виховуються в сім'ях з різними стилями виховання. Певний тип сімейного виховання співвідноситься з певними особливостями локалізації контролю, які проявляються як у специфічному поєднанні параметрів, так і в рівнях, котрих досягають показники.

В цілому можна сказати, що результати дослідження можуть доповнити уявлення про особливості локалізації контролю та стиль сімейного виховання як одну з психологічних детермінант.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондаков И.М. Экспериментальное исследование структуры и личностного контекста локуса контроля / И.М. Кондаков, М.Н. Нилопец // Психологический журнал. – Т. 16. № 1. – 1995. – С.43-51.
2. Обманова Г.С. Становление интернальности как условие развития жизненных перспектив личности на этапе школьного обучения: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.С. Обманова. – М., 2007. – 168 с.
3. Олифирович Н.И. Психология семейных кризисов / Олифирович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.
4. Реан А.А. Психология и психодиагностика личности. Теория, методы исследования, практикум / Артур Реан – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК 2006. – 416 с.

Подано до редакції 25.11.11